

המערכה המדינית הכבדה בעקבות מלחמת ששת הימים

אך גם בשעות גדולות אלה היה לי ברור שישראל עומדת בפני מערכה מדינית כבדה. לא יכולתי שלא להיות אחוז חרדה, ביודעי ששגרירותנו במוסקבה אינה קיימת עוד. לא היה לי כל ספק כי נצחונה של ישראל הלהיב את היהודים בברית-המועצות, ועתה הם קוראים ושומעים מדי יום את התקפותיה העזות של מוסקבה על ישראל הכוללות סילופי אמת ואיומים.

בשעה שפרצה מלחמת ששת הימים, היה צבי נצר בביקור במוסקבה. ביקשתי, אפוא, שיבריקו לנו את רשמיו... צבי לא הסתפק בתיאור המצב אלא מתח ביקורת קשה על שלא היתה תגובה מיידית של יהודי ארצות-הברית על מתקפת התעמולה הסובייטית. איך זה שלא אורגנו מיד הפגנות? - שאל. גם שאול מיהר להבריק לנו שבמסגרת ההסברה עלינו להתרכז אך ורק בתיאור מדיניותה ומעשייה של ברית-המועצות במזרח התיכון... הרגשתי היתה שעמיתי בתל אביב יודעים הרבה פחות על המתרחש בארצות-הברית מאשר אנחנו יודעים על המתרחש בארץ. המנהיגות היהודית בארצות-הברית ראתה כתפקידה הראשי להפעיל לחץ על הממשל האמריקני שיעמוד לימינה של ישראל. הארגונים פתחו מיד גם במגבית לגיוס כספים. במכתבי הביתה הדגשתי את הצורך במסע הסברה שיתקוף את המדיניות של ברית-המועצות במזרח התיכון, שדירבנה את מדינות ערב לתקוף את ישראל. יש להצביע על הנשק שברית-המועצות מזרימה למצרים ולסוריה, ולתאר את התעמולה שהיא מנהלת נגד ישראל. יחד עם זאת הדגשתי שהיהודים בארצות-הברית אינם בובות שאפשר לצוות עליהן לצאת להפגנות מבלי שתנוהל קודם-לכן הסברה שיטתית ומשכנעת. כתבתי לשאול שהמצב מחייב לקיים ללא דיחוי דיון בתל-אביב (עוד לפני מועצת הבטחון), ובו להתוות את קווי ההסברה, שלדעתי היה עליה להתייחס בו זמנית לשני אספקטים: צעדיה של ברית-המועצות כלפי ישראל וגורלם של היהודים בברית-המועצות. ביקשתי להבהיר שאם לא תתקבל בממשלה, או לפחות במשרד-החוץ, החלטה שיש לנהל הסברה תקיפה נגד ברית-המועצות, לא נצליח להפעיל את יהודי אמריקה. המנהיגות היהודית בארצות-הברית ידעה היטב שפעילותנו מتركוזת בגורלם של יהודי ברית-המועצות, ולכן היא מעניקה לנו תמיכה ונענית לפנייתנו. אולם, במה שנוגע למזרח התיכון ולמדינת ישראל, הם מצפים למסר מן השגרירות ומהקונסוליות. מאחר שמשרד-החוץ הישראלי לא הוציא הוראות לפתיחת מתקפה הסברתית נגד הסובייטים, ביקשו עמיתינו בניו-יורק מאנשי "בר" לתבוע ממשרד-החוץ שיוציא הנחיות בנושא זה.

בוושינגטון פעלתי במרץ כמעט בכל הצינורות שעמדו לרשותנו. באופן כבר הסתמנה פגישת קוסיגין-ג'ונסון במהלך עצרת האו"ם, והייתי משוכנע שיש לארגן הפעלת לחץ על הממשל האמריקני כדי שלא "יתקפל" בפני הסובייטים.

ידידי האמריקנים במחמ"ד סיפרו שלמרות התעמולה הארסית של כלי התקשורת הסובייטים, התהלכו יהודי ברית-המועצות כשעיניהם זוהרות. הסתננו גם ידיעות על יחס של הערכה מצד רוסים רבים. את הדיווחים העברתי ארצה. קיבלתי גם דיווחים די מדויקים, כפי שהתברר מאוחר יותר, על פגישת קוסיגין-ג'ונסון. באשר להערכות על מגמות המדיניות הסובייטית במזרח התיכון, שמעתי דברים ברורים שסותרו לחלוטין את הנימה האופטימית שבלטה בדברי אבא אבן. היה ברור למקורות שמהם שאבתי את הידיעות, כי ברית-המועצות פועלת בנחישות ובקצב לשיקום כוחה הצבאי של מצרים ולחיזוקה הבטחוני של סוריה, הן בהזרמת נשק בכמויות גדולות והן על-ידי שליחת צוותים מדיניים ויועצים, קציני צבא סובייטים וסוכני הק.ג.ב.

גם מהדיווח על פגישת ג'ונסון-קוסיגין למדנו על דרישה תקיפה של קוסיגין כי ישראל תיסוג מהשטחים שכבשה. אם לא תעשה כך ישראל, הזהיר המנהיג הסובייטי, תפרוץ מלחמה חדשה. על-פי הדיווח הגיב ג'ונסון בתקיפות כי הוא בטוח שקוסיגין עצמו איננו מאמין באיום הזה. ג'ונסון, לפי התיאור, התרשם שאין סיכוי מידי להגיע לידי הסכם עם הרוסים לפתרון מתקבל על הדעת של המשבר במזרח התיכון.

שמעתי גם פרשנות מפיו של וולקוב. לדעתו, ג'ונסון חשב על אפשרות לבצע עסקה עם קוסיגין: גמישות אמריקנית במזרח התיכון תמורת מחווה סובייטית בנושא וייטנאם. פסקנותו של קוסיגין בתביעה לנסיגת ישראל מכל השטחים שכבשה, לא השאירה כפי הנראה לג'ונסון כל מרחב לתמרון, ולכן נקט גם הוא עמדה תקיפה יותר בנושא המזרח התיכון.

לפני פרוץ המלחמה, ואולי ביתר שאת לאחריה, בלטה העובדה שבמשרד-החוץ האמריקני היה הבדל בהערכה ובתפישה המדינית בין הממונים על המזרח התיכון לבין הממונים על המגזר הסובייטי. ציער אותי מאוד שהשגריר והציר לא מצאו עניין בדיווחי על המגעים שקיימתי. חששתי שהדיווח מן השגרירות בנוי על דברים שהשגריר והציר שומעים מעמיתיהם במחמ"ד. מקורותיהם, גם אם היו בדרג גבוהה, תודרכו על-ידי פקידי המגזר המזרח-תיכוני ומומחיו. בהתאם להוראותיו של שאול, קיימתי פגישות לא רק עם טון כי אם גם עם חשובי הסובייטולוגים. את הנספח הצבאי עדכנתי בשיחה, ואילו בכתב דיווחתי לשאול, שהעביר את הדיווח שלי למי שמצא לנכון.

לפני מלחמת ששת הימים, בימי המלחמה ומיד לאחריה, לא שותפתי בדיונים ובפגישות בנושאים שאין להם נגיעה לעבודתי כשליח "בר". לא אסרו עלי "לגעת" בנושאים אחרים בעת פגישותי, אבל הפגינו חוסר כל עניין בדיווחי, כאילו אמרו לי: אין זה מעניינך. בחוסר ברירה קיבלתי את המצב המוזר, אך התעקשתי להמשיך ולדווח. מצפוני לא נתן לי מנוח. ברור היה לי מעל לכל ספק כי המידע שלהם מגיע ממקורות במחמ"ד שבלטו בגישתם החד-צדדית.

בסוף יוני חל שינוי פתאומי: לפתע החלו לשתפני בשיחות והראו לי דיווחים גם בנושאים שאינם קשורים ל"בר"- "נתיב". וכאילו לא היה די בזה, ביקשוני לעמוד בקשר הדוק עם אנשי הקשר שלי במחמ"ד, על מנת לעקוב אחר ההערכות השונות לגבי המצב במזרח התיכון וביחסים הביילטרליים בין ארצות-הברית לבין ברית-המועצות. הערכתי שהשינוי אצל אייב ואפי בא לאחר ששאלו הפיץ כנראה, כמה מהדיווחים שלי שעסקו גם במדיניות הסובייטית במזרח התיכון וביחסים הביילטרליים. כפי הנראה היה מישוה בהנהלת משרד-החוץ שהעיר לאייב ולאפי שכדאי לנצל את "קשריו של נחמיה".

בסוף יוני קיימתי שיחות עם הסובייטולוגים בז'י'נסקי, שולמן, קנן, ואף עם הסובייטולוג המומחה של הפנטגון - סימס.

אייב עודד אותי ואפילו הסכים ללכת לקולר, שגריר ארצות-הברית במוסקבה לשעבר, שעמד בראש מחלקת מזרח אירופה וברית-המועצות במחמ"ד. לקולר הסברנו שאנו מודאגים מאוד ביחס לגורלם של יהודים בברית-המועצות, נוכח התעמולה הנוראה המתנהלת נגד ישראל. מה גם שהשלטונות הסובייטים יודעים על הלכי הרוח בקרב היהודים בעקבות הנצחון של ישראל במלחמה. ביקשתי את קולר לבדוק אפשרות לצרף לצוות השגרירות האמריקנית במוסקבה יהודי שומר-מצוות, שיתמיד להתפלל בבתי-הכנסת, ויקיים בדרך זו מגע כלשהו עם היהודים. קולר, שחייב צעד כזה, הצביע על הקשיים הפרוצדורליים והטכניים הכרוכים במינוי כזה, אך הבטיח לבדוק את האפשרויות. כשבוע לאחר המלחמה, החליטו בתל-אביב שעלינו לרכז את ההסברה נגד מדיניות ברית-המועצות במזרח התיכון, מדיניות שהיתה עלולה לסכן את ישראל. ב-21 ביוני כתבתי לשאל מכתב מפורט ובו הדגשתי כי המשמעות האמיתית של הוראות המשרד היא שעבודתנו עוברת ל"גל" אחר. לדעתי, כך כתבתי, עלינו לרכז את הפעולה בהסברה נגד פעולות תעמולת זעם וזוועה, הליכים מדיניים ומאמצים לחמש מחדש בנשק את הערבים-כל שלוש השטחים שברית-המועצות עוסקת בהם במרץ עתה. חזרתי והבהרתי כי זהו חלק מפעולת ההסברה של ממשלת ישראל באמצעות משרד-החוץ, קרי- השגרירות והקונסוליות. הדגשתי זאת לא לשם דיון פורמלי כי אם מפני שבדיוק כך ראו ראשי הארגונים היהודים את העניין.

לכן חיוני היה שההוראות ביחס לקו ותכנית פעולה יגיעו ממשרד-החוץ או מראש-הממשלה אל השגריר ואל הקונסול הכללי. אנו מצידנו, בהסתמך על הוראות כאלו, היינו יכולים דרבן, ולדחוף, ליזום ואף לעסוק בפעולה מעשית.

ההשמצות הסובייטיות הופצו עד אותה העת על-ידי העיתונות והטלוויזיה כמאמצי תעמולה סובייטית לשמירה על אהדת הערבים ואמון הערבים שהתערערו בעקבות המפלה הגדולה. ברוח זו התבטאו הפרשנים גם לגבי ידיעות על הגברת זרם הנשק הסובייטי שהגיע למצרים. כתבי העיתונות האמריקאית בישראל הסבירו את גודל מפלת הערבים, את החיסול הגמור של כוחם הצבאי והביעו בטחון שזמן רב יעבור עד אשר יתאוששו הערבים מן ההתמוטטות הצבאית, אם בכלל יתאוששו. פרשנות כזו בעיתונות האמריקאית בתוספת לעובדה שהמידע שהגיע מן העיתונאים האמריקאים בארץ נוסח באופן אוהד לישראל,

כל אלה לא עוררו בציבור היהודי ובשאינו יהודי תחושה של סכנה חמורה הנובעת מן התעמולה וההשמצות הסובייטים, ואפילו לא ממשלוחי הנשק. לכן, לדוגמא, תגובת הציבור לביקורו של קוסיגין בארצות-הברית היתה פושרת. בעיני הציבור הוא לא בא כמנצח ומאיים אלא כמי שנכשל בהרפתקה צבאית ועתה מנסה להרוויח דרך תעמולה ולחצים מדיניים את מה שהפסיד במערכה צבאית.

לפי הוראות שקיבל יורם דינשטיין מתל אביב, הוא שכנע את ה-25 לצמצם את התיירות לברית-המועצות כמחאה על צעדי ברית-המועצות באו"ם ועל התעמולה הסובייטית נגד ישראל. תמכתי בהפסקת תיירות המונית אולם עמדתי על שליחת זוגות תיירים יהודים שיקבלו תדרוך לפגוש ביהודים. כהתחלה בחרתי מועמדים בעלי מעמד ציבורי או מקצועי, גם כדי להכביד על הק.ג.ב., וגם כדי שיביאו בשובם מסר שאפשר יהיה לפרסמו בציבור, שכן יהיה קל יותר לפרסם דברים מפייהם של אנשים בעלי מעמד ציבורי מוכר...

כחודש לאחר מלחמת ששת הימים פורסמו ב"ניו-יורק טיימס" וב"וושינגטון פוסט" מאמרים של מומחים בעלי-שם בנושא הסובייטי. ויקטור זורזה (ב"וושינגטון פוסט") והריסון סולסברי הידוע (ב"ביו-יורק טיימס"). הופיע גם מאמר של קרפט, לאחר שיחתו עם הדיפלומט הסובייטי קלוגין, שעמו נפגש גם זורזה. במאמרים עסקו המחברים בתיאור המאבק המתנהל בצמרת השלטון בברית-המועצות בין ה"יונים" וה"ניצים". ה"יונים", על-פי המאמרים, היו ברז'נייב, קוסיגין ופודגורני, ואילו את ה"ניצים" ייצגו סמיצ'סטני, שלפין ואחרים, שהודחו בזה אחר זה סמוך לאותה תקופה. הפרסומים על "יונים" ו"ניצים" במוסקבה הדליקו אצלי אור אדום. מיד חשדתי שיד מכוונת ממוסקבה דואגת ל"הדלפות" ול"הסברים" אלה ומשרתת למעשה את "המנצחים" במאבק על השלטון.

מיהרתי לשוחח על כך עם ולטר שטוסל, שאותו הכרתי עוד מימי הראשונים בווינגטון, כאשר עמד בראש המחלקה הסובייטית (והיה הבוס של טוון). עם הזמן עלה שטוסל בדרגה וסמכויותיו הורחבו, עד כי הפך לבכיר המומחים לנושא ברית-המועצות במחמ"ד. סיפרתי לו על החשדות שלי וקיבלתי ממנו רק חיזוקים להערכותי. תיאור מאבקי הכוח בצמרת הסובייטית כמאבק בין ניצים ויונים הוא למעשה תיאור כוזב, ועל אחת כמה וכמה כשמדובר במדיניות חוץ. לברז'נייב ולקוסיגין יש עניין להופיע במערב כמתונים הנאבקים על מדיניות חוץ גמישה יותר ועל מדיניות פנים ליברלית יותר. העיתונאים המערביים נפלו ברשת זו כאשר דרשו להרפות את הלחץ המופעל על ברית-המועצות לאחר כשלונה במזרח התיכון ומאוחר יותר גם באו"ם. על המערב "לעזור" ל"יונים" (כביכול) להתגבר על ה"ניצים"... זו היתה רוח הדברים.

שוחחתי עם סולסברי מ"ניו-יורק טיימס", שבזמנו "הרגיז" אא הסובייטים ובמשך שנים לא קיבל אשרת כניסה, ואילו באותה העת, לאחר שכתב מאמר "חיובי" על וייטנאם, גברו סיכוייו לזכות באשרה...

העיתונאי שוורץ, שהיה מומחה לכלכלה הסובייטית במערכת ה"ניו-יורק טיימס", יהודי אנטי-ציוני מוצהר, ולא ידיד גדול של סולסברי, הסכים שכותבי המאמרים שהזדרזו לתאר את ברז'נייב וקוסיגין כ"יונים", נפלו בפח שטמנו להם דיפלומטים

וסוכנים סובייטים שאיתם ניהלו שיחות.

אגב, שטוסל הזכיר שקוסיגין הוא מוצר סטאליניסטי מובהק. עוד בימי סטאלין היה שר בממשלה (אולי זוטר), אך שרד והתקדם, והתדמית שיצרו לו היא של איש פרגמטי המחפש שיפור יחסים ופיתוח קשרים כלכליים עם המערב. גם חיצוניותו היתה מטעה מאוד. מראה פנים רגוע ועצוב משהו. בספרה של סוּטלנה, בתו של סטאלין, שהופיע מאוחר יותר, היא מתארת את קוסיגין כבעל עיניים ומבט של כלב מוכה. איש אכזר, וחסר כל רגש אנושי... מכל מה שנכתב ונאמר, יכולתי להסיק שתי מסקנות: הממשל בברית-המועצות, באותם הימים, היה רחוק מלהיות ליברלי, אך אין ספק שהוא ייחס חשיבות רבה לדעת הציבור במערב, ודאג ליצירת דימוי חיובי יותר למשטר הסובייטי. המסקנה השנייה נבעה מהראשונה וחייבה אותנו להגביר את פעילות "בר" ברחבי העולם החופשי. לי היה ברור שיש לחדש במרץ את פעולתנו ו"להשתחרר" בהדרגה מהמשימות המדיניות הקשורות במזרח התיכון, משימות ששאול ובמיוחד צבי נצר הטילו עלינו. "פסק הזמן" לפעילות "בר" התארך מעל למותר - לדעתי.

כל עוד התנאים האובייקטיביים של המלחמה וספיחיה הכתיבו את "פסק הזמן" לא היתה ברירה, וממילא לא היה הנושא שלנו יכול לזכות בתשומת לב בימי הדרמה הגדולה. אולם, עם חלוף הזמן, לא יכולתי להשלים עם העובדה שהממונים עלי בתל-אביב עדיין השהו את חידוש פעולת "בר".

ויכוח קשה נוסף התנהל ביני לבין המשרד: הממונים בתל אביב הגו רעיונות שנראו בעיני חסרי טעם ואף מסוכנים, כמו ארגון חרם תרבותי או חרם כלכלי על ברית-המועצות. עוד בראשית צעדי, כשהתחלתי לבנות את פעולת "בר" באירופה, למדתי שחרם הוא נשק מסובך ויכול להיות אף מסוכן. מסובך, כי יש צורך בכוח שכנוע עצום כדי להתגבר על המתנגדים לצעד כה קיצוני מסיבות עקרוניות, מצפוניות או גם בגלל אינטרסים כלכליים ומדיניים. מסוכן, כי במקרה של כשלון יכול החרם לשמש כחרב פיפיות. או אז עלולה חולשתנו לבלוט, התמיכה בנו תקטן ועוצמת הלחץ הציבורי על הסובייטים תיחלש. רעיון החרם התרבותי נראה בעיני אבסורדי במיוחד. צעד כזה הולם משטר טוטליטרי, שמכריז מלחמה ב"דקדנטיות" של המערב. איך יעלה על הדעת שהעולם החופשי יטיל חרם על ספרות ואמנות? גם חרם כלכלי היה בעיני זר ומוזר. והרי במהלך כל שנות המלחמה הקרה השתדלו מדי פעם מעצמות המערב להקשות על ברית-המועצות מבחינה כלכלית בעזרת צעדים שנקטו זרועות ממשלתיים. אך מעולם לא ניסו לשכנע ציבור סוחרים או יבואנים להטיל חרם כלכלי נגד מדינות העולם הקומוניסטי. שאול וצבי, כנראה, לא הכירו מקרוב את העולם המערבי שבתוכו פועלים סניפי "בר". קרוב לוודאי שבנימין אליאב לא היה מורה לנו לנסות ליזום הטלת חרם.